

1980-2008 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Hadlerinin Analizi

Yrd. Doç. Dr. C. Erdem HEPAKTAN

Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., İktisat Bölümü

Prof. Dr. Hüseyin KARAKAYALI

Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., İktisat Bölümü

ÖZET

Dünya piyasasında ticaret hadleri, ihraç malları fiyat endeksinin ithal malları fiyat endeksine oranı olarak tanımlanmaktadır. Genel anlamda dış ticaret hadleri, bir ülkenin sattığı ve satın aldığı malların fiyatlarındaki değişimler nedeniyle dış ticarettten kazançlı ya da zararlı çıktığını gösteren bir kavramdır. Ticaret hadleri kavramlarını sadece fiyat oranı olarak değerlendirmenin eksik bir analiz şekli oluşturacağı bilindiğinden; iktisat yazınındaki ticaret hadleri sınıflandırmasına bağlı kalarak, fiyat, miktar ve gelir açısından, ticaret hadleri kavramlarını incelemek gerekmektedir.

Bu çalışmada, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinden ihracata dönük sanayileşme stratejisine geçildiği dönem olan 1980'li yılların başından günümüze kadar olan sürede, Türkiye'nin dış ticaret hadleri; net değişim ticaret hadleri, gayri safi değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadleri açısından ayrı ayrı hesaplanarak bunların birbirleri ile olan ilişkilerinin analiz ve yorumu yapılarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin dış ticaret hadleri ile ilgili oluşturulan analizlerde elde edilen sonuçlar kısaca şöyle özetlenebilir: Son yıllarda Türkiye'nin net değişim ticaret hadlerindeki bozulmaya karşın, ihracat ve verimlilikteki artışa bağlı olarak, gelir ticaret hadleri yükselmiştir. Gelir ticaret hadlerindeki bu yükselme, aşırı değerli Türk Lirasına rağmen, ihracatta miktar artışından kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Dış Ticaret Hadleri, Singer-Prebisch Tezi

The Analysis of the Turkey's Terms of Trade Between the Period of 1980-2008

ABSTRACT

In the world market, the terms of trade are defined as the ratio of the export goods price index to the import goods price index. Generally speaking, we can say that the terms of trade is a concept showing whether a country is advantageous or losing from the foreign trade because of the changes in the prices of the goods sold and purchased by that country. As we know that the evaluation of the terms of trade being only as a price ratio can be a missing form of analysis, it is necessary to examine the terms of trade from the standpoint of the price, quantity and income depending on the classification of the terms of trade in the literature.

In this study, we calculated the terms of trade of Turkey separately from the standpoint of the barter (commodity) terms of trade, gross barter terms of trade and income terms of trade, and we made analysis of and comment on the relations of these elements with each other in the period beginning from the early 1980's up today which is the period transforming from the industrialization strategy depended on the import substitution to the export-oriented industrialization strategy.

The results of the analyses made in this study regarding the terms of trade of Turkey can be summarized as the following: The deterioration in the barter (commodity) terms of trade of Turkey in recent years has been compensated by the increase in the income terms of trade. This increase in the income term is resulted from rising amount of export despite the over-valued Turkish Lira.

Keywords: Foreign Trade, Terms of Trade, Singer-Prebisch Thesis

GİRİŞ

Son yıllarda, dış ticaret hadleri, dış ticaret analizlerinde üzerinde önemle durulan bir analiz aracı olmuştur. Dış ticaret hadleri, ülkelerin gelişme süreçleri açısından ekonomik kalkınmalarının, refah artışının, ekonomik yapı değişikliklerinin, uluslararası ticaretten sağlanan faydanın önemli bir göstergesidir. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabaları ile sürekli aleyhlerine değişen dış açık problemlerine çözüm arayışları nedeniyle, dış ticaret hadleri kavramı günümüzde yeni boyutlarıyla tartışılmaktadır.

1. DIŞ TİCARET HADDİ KAVRAMI

Dış Ticaret Hadleri, belirli bir dönemde (1 yılda) bir ülkenin dış ticaretinin zaman içerisindeki seyrini saptamak ve gelişimini izlemek açısından önemlidir. Dış ticaret hadleri, 100 değerine göre yorumlanmaktadır. Dış ticaret hadlerinin baz alınan yıla göre 100'den büyük çıkması, dış ticaretten zaman içerisinde yararlandığını; dış ticaret hadlerinin baz yıla göre 100'den küçük çıkması ise, dış ticaretin kazançlı yönde gelişmediğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, dış ticaret hadleri, ülkenin lehine olduğu zaman 100'ün üzerinde bir değer; ülkenin aleyhine olduğu zaman ise, 100'ün altında bir değer almaktadır. Denilebilir ki, dış ticaret hadleri, bir ülke ekonomisinin dış ticaretten kazançlı çıkıp çıkmadığının izlenmesi açısından önemlidir.

Dış ticaret hadleri ile ilgili ilk önemli çalışma ve araştırmalar, 19. yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. Dış ticaret hadleri kavramının ele alınışında, başlangıç noktası, Klasik İktisatçılardır. Klasik İktisatçılar için temel sorun, hangi malların ticarete konu olacağını ve söz konusu ülkelerin hangi malları ithal, hangi malları ise ihraç edeceklerini belirlemektir. Dış ticaret hadleri kavramı üzerinde çalışan Klasik İktisatçılar; Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill ve Alfred Marshall'dır.

Dış ticaret hadleri kavramının literatürde ilk olarak kullanımına bakıldığında; dış ticaret hadleri deyimini, ilk olarak Fizyokrat İktisatçılardan Turgot tarafından "termes de L'echange" olarak kullanılmıştır. Jean Weiller de bu terimin İngilizce karşılığı olarak "terms of exchange" deyimini kullanmıştır. William Taussing, "exchange" (değişim kuru) deyiminin "cours de change"

deyimi ile karışabileceğini belirtmiştir. Alfred Marshall da “terms of trade” deyiminin uygunluğunu belirtmiştir. Günümüzdeki anlamıyla dış ticaret hadleri kavramını ilk kullanan iktisatçı, Alfred Marshall olmuştur.

2. DIş TİCARET HADLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Bir ülkenin dış ticaret hadleri kavramı, ihraç malları fiyatının ithal malları fiyatına oranı olarak en genel anlamda tanımlanmaktadır (Salvatore,1998:93-94). Diğer bir deyişle, pek çok mal grubunun ticarete konu olduğu dünya piyasasında dış ticaret hadleri, ihraç malları fiyat endeksinin ithal malları fiyat endeksine oranı olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu rasyo, yüzdesele bir ifade olarak, daha kolay açıklanabilmesi açısından, 100 ile çarpılmaktadır. Genel olarak denilebilir ki, dış ticaret hadleri, bir ülkenin sattığı ve satın aldığı malların fiyatlarındaki değişmeler dolayısıyla dış ticaretten kazançlı ya da zararlı çıktığını gösteren bir kavramdır (Karluk, Zıllıoğlu, 1987:94).

İktisat yazınında, farklı dış ticaret haddi kavramları yer almaktadır. Söz konusu dış ticaret haddi kavramları, üç ana başlık altında sınıflandırılabilir (Viner, 1960:557):

- ihraç ve ithal malları değişim oranlarına dayanan ticaret hadleri,
- ekonomilerin en verimli kaynakları arasındaki değişim oranını esas alan ticaret hadleri,
- ithalatın sağladığı toplam fayda ile ihracatın gerekli kıldığı toplam fedakarlık arasındaki oransal ilişkiye dayanan ticaret hadleridir.

İhraç ve ithal malları değişim oranlarına dayanan ticaret hadleri; net değişim ticaret hadleri, brüt değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadlerini kapsamaktadır. Kaynak verimliliğine göre ya da kaynak değişimine dayanan ticaret hadleri kapsamında; tek faktörlü ticaret hadleri ile çift faktörlü ticaret hadleri yer almaktadır. Üçüncü ana başlık olan ithalatın sağladığı toplam fayda ile ihracatın gerekli kıldığı toplam fedakarlık arasındaki oransal ilişkiye dayanan ticaret hadleri ise; gerçek maliyet ticaret hadleri ile fayda ticaret hadleridir (Kumbaracıbaşı, 1976:80-81).

Dış ticaret hadleri konusunda, yukarıdaki sınıflandırmada görüldüğu gibi, farklı ticaret haddi kavramlarıyla karşılaşılmaktadır. Ancak, günümüzde dış ticaret haddi kavramından söz edildiğinde akla ilk gelen, net değişim ticaret haddi kavramı olmaktadır. İktisat yazınında, yukarıdaki sınıflandırma içerisinde belirtilen ve ayrı ayrı açıklanması gereken dış ticaret haddi kavramları yer almaktadır (Appleyard, Field, 1992: 151- 153).

2.1. Mal Değişimine Dayanan Ticaret Hadleri

Bu grup içerisinde yer alan ticaret hadleri tanımları, üretilen mal ve hizmetlerin uluslararası değişimine dayanmaktadır. Mal değişimine dayanan ticaret hadleri kapsamında değerlendirilmesi gereken dış ticaret hadleri arasında, net değişim ticaret hadleri, brüt değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadleri yer almaktadır.

2.1.1. Net Değişim Ticaret Hadleri

Net Değişim Ticaret Hadleri kavramı, genel olarak dış ticaret hadleri kavramına eşdeğer olarak kullanılmaktadır. Net Değişim Ticaret Hadleri; ihracat malları fiyat endeksinin ithal malları fiyat endeksine oranı şeklinde tanımlanmaktadır.

$$NDTH = \frac{\text{İhraç malları fiyat endeksi}}{\text{İthal malları fiyat endeksi}} \times 100$$

$$NDTH = \frac{P_X}{P_M} \times 100$$

Net değişim ticaret haddi kavramı, ilk kez Jacob Viner tarafından kullanılmıştır. J.Viner, net değişim ticaret haddi kavramını formüle ederek şöyle açıklamıştır (Viner, 1960:558):

e_p : ihracat malları, i : ithal malları, p : fiyat endeks numarası, 0 : başlangıç yılı, 1 : belli bir yıl için kullanıldığına göre;

$$T_e = \frac{e_{p1} / e_{p0}}{i_{p1} / i_{p0}}$$

Mal ticaret hadlerinin endeksi, T_e şeklinde gösterilir.

Bu endeks, ihracat mallarının bir fiziksel ünitesi karşılığında alınan fiziksel mal miktarının trendini vermektedir.

İthalat fiyatları sabitken ihracat fiyatlarının artması veya ihracat fiyatları sabitken ithalat fiyatlarının düşmesi ya da ihracat fiyatlarındaki artışın ithalat fiyatlarındaki artıştan daha büyük olması durumlarında, net değişim ticaret hadlerinin ülke lehine değiştiği söylenebilir. Böyle bir durum, ülkenin ihracat miktarı sabit kalmak üzere daha fazla miktarda ithalat yapabileme imkanını göstermektedir. Diğer bir deyişle, net değişim ticaret hadleri lehine değişen bir ülke, bir birim ihracat malı karşılığında bir birimden daha fazla ithal malı elde eder.

Net değişim ticaret hadlerinin, ithalat fiyatları sabitken ihracat fiyatlarının düşmesi veya ihracat fiyatları sabitken ithalat fiyatlarının yükselmesi ya da ithalat fiyatlarındaki artışın ihracat fiyatlarındaki artıştan daha büyük olması durumlarında, net değişim ticaret hadlerinin ülke aleyhine değiştiği söylenebilir. Net değişim ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmesi

demek, o ülkenin dış ticaret fiyatlarındaki gelişmeden zarar görmesi demektir. Şöyle ki, söz konusu ülkenin belirli bir başlangıç yılına göre bir birim ithal malı elde edebilmek için bir birimden daha fazla miktarda ihracat malı vermesi gerekecektir. Yani net değişim ticaret hadleri aleyhine değişen söz konusu ülke, bir birim ihracat malı karşılığında bir birimden daha az miktarda malı ithal edebilecektir.

Yukarıda açıklanan değişimler dikkate alındığında, net değişim ticaret hadleri, söz konusu ülkenin dış ticaret kazancını ya da kaybını göstermektedir. Dış ticarettten doğan kazanç ya da kaybı gösteren net değişim ticaret hadleri kavramı tek başına geçerli olan bir gösterge olabilir mi? sorusuna cevap aramak gerekmektedir.

Eğer ki, net değişim ticaret hadleri, dış ticarettten doğan kazanç ya da kaybı gösteren tek ve kesin bir ölçüt olsaydı; net değişim ticaret hadlerinin iyileşmesi, ülkenin dış ticarettten çok kazançlı çıktığını kesin olarak belirtecektir. Ancak, bir ülkenin net değişim ticaret hadleri incelenirken aynı zamanda ülkenin ticarettten sağladığı toplam kazanç da göz önünde tutulmalıdır. Bir ülke için ticaret hadlerinde büyük bir iyileşmeyi başarmak mümkündür. Fakat, pazarın dışında, ülke fiyatı doğrudan etkileyebildiği için büyük kayıplarla karşılaşması mümkündür. Bir diğer deyişle, ithalat üzerine konan kısıtlamalar ile bir ülke ticaret hadlerini iyileştirebilir. Ancak, böyle bir başarı gerçekleşse bile, üretim faktörlerinin kötü dağılımı ve azalan dış ticarettten kaynaklanan kayıplara katlanmak gerekebilir (Seymour, 1957:46-47).

Eğer, ticaret hadlerinde meydana gelen bir artış varsa, bu artış reel ulusal gelirin kesin olarak arttığı anlamına gelmeyecektir. Şöyle ki, ticaret hadlerindeki bu artış, ticaret hacminin büyük ölçüde daralmasına karşılık gerçekleşmiş ise, bu durumda ülke reel anlamda refah kaybına uğramış olabilir.

Net değişim ticaret hadlerinin eksikliğinin ortaya çıktığı ikinci bir konu da, verimlilik değişimlerini yansıtamamasıdır. Eğer bir ülkenin ihracat kesiminde daha ileri tekniklerin kullanılması sonucunda, dış ticaret hadlerinin bozulma nedeni, ihracat fiyatlarının düşmesi ise, bu durumda ülkenin refah kaybından söz edilmez. Çünkü söz konusu ülke, düşük fiyatlardan daha fazla ihracat yapabileceği için, ülke refahının arttığı söylenebilir.

Ancak, net değişim ticaret hadleri kavramı genellikle, ticaret pozisyonlarındaki kısa dönemli değişimleri göstermek için yararlı bir araç olarak kabul edilmiştir. Daha uzun dönemler için ticaret hadleriyle ilgili genelleştirme çabaları, hesaplamada daha karmaşık ölçütler kullanılmasına rağmen daha az anlam taşımaktadır (Yılmaz,1985:21). Söz konusu kriterler, net değişim ticaret hadlerini yorumlarken dikkat edilmesi gereken kriterlerdir.

Net değişim ticaret haddinin yüksek bir değer çıkması durumunda dikkat edilmesi gereken, ülkenin dış ticaret hacmi olacaktır. Bir ülke, ithalat üzerine uyguladığı kısıtlamalar ile ticaret hacmini düşürmesi ve net değişim ticaret hadlerinin olumlu gelişimi, ülke refahı adına olumlu bir değişimi belirtmeyecektir. Net değişim ticaret hadlerini yorumlarken dikkat edilmesi

gereken bir diğer kriter de, ülkenin üretim faktörlerinin verimliliği olacaktır. Bir ülkede üretim faktörlerinin verimli olması ve üretimde ileri tekniklerin kullanılması, ülkenin ihracat fiyatlarının düşmesini beraberinde getirecek ve net değişim ticaret hadleri düşecektir. Burada üzerinde önemle durulması gereken, düşen ticaret hadlerinin ülke refahının azaldığını değil, üretimde ileri tekniklerin kullanılması sonucunda, ihracat fiyatlarının düştüğünü göstermesidir.

Sonuç olarak, net değişim ticaret hadlerindeki değişimin ekonomi üzerine etkisi; değişim niteliğine, talep, verimlilik ve ticaret hacmi gibi göstergelerdeki değişimlere bağlıdır.

2.1.2. Brüt (Gayri Safi) Değişim Ticaret Hadleri

Brüt değişim ticaret hadleri kavramını ilk olarak William Taussig kullanmıştır (Viner, 1960:562). W.Taussig'e göre mal değişimine dayanan ticaret hadlerini iki yönden incelemek gerekir. Birincisi, net değişim ticaret hadleri; ikincisi, brüt değişim ticaret hadleridir. Net değişim ticaret hadleri, ihraç ve ithal mallarından sadece ödemesi yapılanları parasal açıdan ele alırken, malların hareketlerinden dolayı ortaya çıkan ve diğer ödemelerin yapılmasını sağlayan hizmet işlemlerini kapsamamaktadır. Ancak brüt değişim ticaret hadleri; ithal ve ihraç mallarının tüm kapsamını reel açıdan dikkate almaktadır. Brüt değişim ticaret haddi; ithalatın fiziksel miktarının, ihracatın fiziksel miktarına oranıdır (Taussig, 1927: 113-114).

J.Viner, W.Taussig'in söz konusu kavramı hangi amaçla kullandığını şöyle açıklamaktadır: Bu kavramı sunmasındaki amacı, harçlar ve işçilerin transferleri gibi geri ödemesi olmadan alınan tek taraflı transferler veya telafi edicilik söz konusu olmadan yapılan ithalat ve ihracat işlemleri için geçerli olabilecek ticaret haddini bulabilmek amacıyla net değişim ticaret haddini geliştirmektir (Jacob Viner, 1960: 562).

Brüt değişim ticaret haddi, ithal malları miktar endeksinin ihraç malları miktar endeksinde bölünmesi ile elde edilmektedir. Bir başka deyişle, bir ülkenin ithalatının fiziki miktarı ile ihracatının fiziki miktarı arasındaki değişim oranıdır.

$$BDTH(GSDTH) = \frac{\text{İthalat miktar endeksi}}{\text{İhracat miktar endeksi}} \times 100$$

$$BDTH(GSDTH) = \frac{Q_M}{Q_X} \times 100$$

Brüt değişim ticaret haddi, bir birim ihracat karşılığında ne kadar ithalat yapıldığını göstermektedir. Brüt değişim ticaret haddine ilişkin oransal bir artış, lehte bir değişimi temsil etmektedir. Brüt değişim ticaret haddindeki oransal bir düşüş ise, aleyhte bir değişimi göstermektedir. Örneğin; belirli bir miktar ihracat karşılığında daha fazla miktarda ithalat yapılabilmesi ile ihracat hacmindeki düşüşe karşı aynı hacimde ithal malı alınabilmesi, brüt değişim ticaret haddinde artışı, yani lehte değişimi göstermektedir.

Brüt değişim ticaret haddinin tam bir ölçüt olabilmesi için, ithalatın tamamıyla ihracat gelirleriyle karşılanması zorunluluğu vardır. Oysa; ithalat hacmindeki değişme, yalnız mal ihracatının değil, sermaye akımlarından sağlanan gelirlerin de bir sonucu olabilir.

Eğer ki, dış ticaret yalnız mal hareketlerini kapsıyor ve ihracat devamlı şekilde ithalata eşitleniyorsa, net değişim ticaret hadleri ile brüt değişim ticaret hadleri kavramı birbirine eşit olacaktır. İhracat ve ithalat değerleri eşit olunca; $P_x \cdot Q_x = P_m \cdot Q_m$ 'dir. Buradan da $P_x / P_m = Q_m / Q_x$ elde edilir. Ancak gerçekte hayatta mal ve hizmet akımlarının yanında uluslararası sermaye hareketlerinin de yer alması, net ve brüt değişim ticaret hadleri tanımları arasındaki özdeşliği ortadan kaldırmaktadır. Çünkü; bu durumda, ithalat hacmindeki bir değişme, yalnız mal ihracatını değil, ülkeye gelen veya ülkeden çıkan sermaye akımlarının da bir sonucu olabilir (Seyidoğlu,1999:797-798).

2.1.3. Gelir Ticaret Hadleri

Gelir ticaret haddi, ihracat fiyat endeksi ile ithalat fiyat endeksi arasındaki ilişkiye ihracat miktar endeksinin dahil edilmesi ile hesaplanmaktadır. Yani, gelir ticaret haddi, net değişim ticaret haddinin (ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine oranının) ihracat miktar endeksi ile çarpılması sonucu elde edilmektedir.

$$GTH = NDTH \times Q_x / 100$$

$$GTH = \frac{P_x}{P_m} \times Q_x$$

Bir ülkenin ihracatının değerindeki değişiklikler, ithalat fiyat endeksindeki değişiklikler ile birlikte ele alındığında, bu ülkenin toplam ihracat geliriyle sağlayabileceği ithalat hacmi bulunabilir. İhracatın satın alma gücünü ya da ithal kapasitesini gösteren bu endekse, gelir ticaret hadleri denir.

Ülkenin ihracatını özendirmekle ulaşmak istediği amaç, sadece ihracat hacmini arttırmak değil, aynı zamanda ihracatın satın alma gücünü yükseltmektir.

Net değişim ticaret hadleri tanımında, dış ticaret hacmine yer verilmemektedir. Oysa, fiyat değişmelerinden ülkenin elde ettiği toplam kazanç ya da uğradığı toplam kayıp, dış ticaret hacmine de bağlıdır. Dolayısıyla, bu konudaki açığı gidermek amacıyla yeni bir tanımlama olarak gelir ticaret haddi kavramı ortaya atılmıştır. Gelir ticaret haddi kavramı ilk olarak, George S. Dorrence tarafından kullanılmıştır. George S. Dorrence, gelir ticaret haddi kavramını şöyle tanımlamaktadır (Dorrence, 1949:52): "Böyle bir endeksin hesabı nispeten basittir. Yabancı hesapları analiz edilen her ülke için, ithalatının fiyatı ve ihracatının değerinin ($D_x = P_x \cdot Q_x$, ihracat değer endeksi) bir endeksi hesaplanarak, ihracat değer endeksinin ithalat fiyat endeksine bölünmesinden

çıkan sonuç, ihracat gelirlerinden elde edilebilir ithalatının hacmindeki değişimleri verecektir.”

Böylece dış ticarete görülen fiyat değişimleri sonucunda, ülkenin sağladığı toplam kazanç ya da kayıp, dış ticaret hacminin tanımlamaya katılmasıyla daha kolay hesaplanabilmektedir.

Gelir ticaret haddi, ülkenin ihracata dayalı ithalat kapasitesindeki değişimleri göstermektedir. Bundan dolayı, bu kavrama aynı zamanda, “ihracatın ithalat üzerinden satın alma gücü endeksi” ile “ihracata bağlı ithalat kapasitesi endeksi” de denmektedir. Gelir ticaret haddi, ülkenin ihracatı karşılığında yapılabilecek ithalat miktarının bir ölçüsü olarak yorumlanabilir.

Gelir ticaret haddindeki artış, ülkenin ihracata dayanan ithalat kapasitesindeki artışı belirtmektedir. Eğer bir ülkede net değişim ticaret hadleri aleyhte bir değişim içerisindeyse, bu durum ihracat miktar artışları ile giderilebilir. Diğer bir deyişle, net değişim ticaret haddi ile gelir ticaret haddi aynı dönemde ters yönde bir gelişim gösterebilir. Örneğin aynı dönemde, söz konusu ticaret hadlerinden birinde belirli bir oranda artış, diğerinde aynı oranda bir azalış gerçekleşirse, gelir ticaret hadlerinde bir değişim olmayacaktır. Net değişim ticaret hadlerindeki aleyhte bir değişim ise, ihracat miktarındaki daha büyük bir orandaki artışla giderilebilir.

Net değişim ticaret haddi ile gelir ticaret haddi, aynı dönemde ters yönde değişebilecektir. Ancak net değişim ticaret haddinin aleyhte geliştiği bir dönemde, ihracat miktarının artışı nedeniyle bu fark, gelir yönünden kapatılsa bile, bundan ülkenin dış ticareten yararlandığı sonucunu çıkarmak doğru bir yorum olmayacaktır (Kumbaracıbaşı, 1976:84).

Ticareten sağlanan toplam kazancı daha iyi bir şekilde belirten “toplam ticaret kazanç endeksi” de vardır. Bu endeks, net değişim ticaret haddinin toplam fiziki ticaret miktar endeksi ile çarpılması sonucu bulunur. Toplam Ticaret Kazanç Endeksi şöyle formüle edilebilir:

$$GTH = \frac{Q_n}{Q_0} \times NDTH$$

$$GTH = \frac{Q_n}{Q_0} \times \frac{P_x}{P_M}$$

Burada, Q: Toplam ticaretin fiziki hacmini göstermektedir.

2.2. Faktör Değişimine Dayanan Ticaret Hadleri

Net değişim ticaret hadleri kavramı, ihracat ve ithalat kesimindeki verimlilik değişimlerini açıklayamadığından dolayı, Jacob Viner faktör değişimine dayanan ticaret hadlerini ele almıştır. J.Viner, faktör değişimine dayanan ticaret hadlerini, tek ve çift faktörlü ticaret hadleri olarak sınıflandırmıştır. Tek faktörlü ticaret hadleri, ihracat mallarının üretimindeki verimliliği dikkate alırken; çift faktörlü ticaret hadleri ise, hem ithalat hem de

ihracat mallarının üretimindeki verimlilikleri dikkate almaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki, gerek tek faktörlü ticaret hadlerinde gerekse çift faktörlü ticaret hadlerinde verimlilik hesaplaması oldukça güçtür.

2.3. Toplam Fayda ve Toplam Fedakarlığa Dayanan Ticaret Hadleri

İhracatın gerekli kıldığı toplam fedakarlık ile ithalatın sağladığı toplam fayda arasındaki oransal ilişkiye dayanan ticaret hadleridir. Bu ticaret hadleri, gerçek maliyet ticaret hadleri ile fayda ticaret hadleri olarak sınıflandırılmaktadır.

Gerçek maliyet ticaret hadleri, ithal edilebilir malların ve kaynakların ihraç malları üretimine tahsisi ile tüketimi önlenen malların birim başına görelî faydalılığının dikkate alınması ile elde edilmektedir. Çeşitli malların görelî ortalama faydalarının hesaplanmasında karşılaşılan güçlükler sebebiyle, fayda ticaret hadlerinin uygulamada kullanım alanı sınırlıdır. Yani gerçek maliyet ticaret hadleri gibi, fayda ticaret hadlerinin de saptanma ve uygulanma olanağı zayıftır.

3. DIŞ TİCARET HADLERİNİN HESAPLANMASINDA KULLANILAN ENDEKSLER VE ENDEKSLERİN HESAPLAMA YÖNTEMLERİ

Çalışmada, sınıflandırılarak açıklanan ticaret hadleri türlerinden en çok kullanılan ve geçerli olanı, mal değişimine dayanan tanımlama sınıfı içerisinde yer alan net değişim ticaret hadleridir. Ancak, bu tür ticaret hadlerinin de eksik yanları bulunmaktadır. Örneğin; ihraç malları fiyatlarında verim artışı nedeniyle düşmeler olabilir. Bu durum, net değişim hadlerini aleyhe çevireceği halde, ekonomi için olumlu yönde yorumlanması gerekmektedir. Malların kalitesindeki değişimler, kantite değerlerinin toplanması, ticaret hadlerini gösteren rakamların sağlıklı oluşunu şüpheye düşürebilir. Ancak, dış ticaret haddi kavramlarından en yaygın kullanılanları; net değişim ticaret hadleri ile gelir ticaret hadleridir.

Bir ülkenin dış ticarettten doğan kazanç ve kayıplarını ortaya koyarken, net değişim ticaret hadlerinin kullanılması tek başına yeterli olmasa da, kısa dönemli değişimleri göstermede yararlı bir araç durumundadır. Ayrıca, ülkelerin çoğunda sadece net değişim ticaret hadlerinin ölçülebilmesi ve fiilen hesaplanabilmesi nedeniyle, çalışmada aksi belirtilmedikçe, dış ticaret hadlerinden söz edildiği yerlerde net değişim ticaret hadleri belirtilmiş olacaktır.

Dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında, ihracat fiyat endeksi, ithalat fiyat endeksi, ihracat miktar endeksi ve ithalat miktar endeksi kullanılmaktadır. Denilebilir ki, ticaret hadlerinin hesaplanmasında yaygın olarak kullanılan endeksler, ihraç ve ithal mallarına ilişkin fiyat ve miktar endeksleridir.

Fiyatların, basit endeksler şeklinde düzenlenmesiyle elde edilen fiyat endeksleri için genel bir tanım verilebilmektedir. Şöyle ki, ekonomik açıdan

durgun olan bir yıla (baz yıl, temel yıl) oranla fiyatlarda yıllar itibariyle meydana gelen yüzde değişimleri gösteren rakamlara, fiyat endeksleri denmektedir. Bilindiği üzere, fiyat endeksleri resmi kuruluşlar tarafından toptan eşya fiyat endeksleri ve tüketici fiyat endeksleri (ücretliler geçinme endeksleri) olmak üzere iki şekilde hazırlanmaktadır.

Fiyat endekslerinin hesaplanmasında, tek bir mal için hesaplanan fiyat endeksine “basit fiyat endeksi”, ikiden fazla mal grupları için hesaplanan fiyat endeksine “bileşik fiyat endeksi” denmektedir. Birden çok malın fiyat değişimleri için hesaplanan bileşik fiyat endeksleri; toplam fiyat endeksi (basit toplam endeks), tartısız aritmetik ortalama, geometrik ortalama, tartılı aritmetik ortalama ve tartılı geometrik ortalama metodları yardımıyla oluşturulmaktadır.

Tartılı aritmetik ortalama ile bileşik fiyat endeksinin hesaplanmasında en önemli konu, tartının saptanmasıdır. İstatistikçilerin bu konudaki ortak görüşü; tartının, fiyat ile miktarın çarpımından oluşmasıdır. Tartı konusundaki en önemli sorun ise, malın hangi yıla ilişkin fiyat ve miktarının kullanılacağıdır. Bu konuda üç yöntem ortaya atılmıştır:

- Etienne Laspayres : Baz yılı fiyatı ile miktarının kullanılmasını önermiştir.
- Hermann Paasche : Fiyatın, baz yılı fiyatı olmasını; ancak miktarın, endeksi hesaplanacak yılın miktarı olması gerektiğini ileri sürmüştür.
- Irwing Fisher : Laspayres ve Paasche yöntemi ile hesaplanan fiyat endekslerinin, geometrik ortalamasına dayanan bir fiyat endeksi hesaplama yöntemidir.

Ticaret hadlerinin hesaplanmasında, ihraç ve ithal mallarının fiyat ve miktar endekslerinin hazırlanmasında, gerek hangi malların endeks kapsamına alınacağı gerekse temel alınacak olan baz yılının seçilmesi konuları önem kazanmaktadır. Dış ticarete konu olan mal ve hizmetlerin çok sayıda olması, ihracat ve ithalat fiyatlarının endekslerle belirtilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, hesaplamada kullanılacak mal ve hizmet gruplarının seçimi, aynı zamanda endekslerin güvenilirliğini de ortaya koyacaktır. Bu açıdan dikkat edilmesi gereken, homojen, sürekli dış ticarete konu olan ve dış ticaret yapısı içerisinde ağırlıklı olan mal ve hizmet gruplarının seçilmesidir. Endeks hesaplamalarında dikkat edilmesi gereken ikinci bir konu da; endeksin başlangıç yılını gösteren baz yılının belirlenmesidir. Baz yılının belirlenmesinde, normal iktisadi faaliyetlerin yürütüldüğü, konjonktürel dalgalanmaların, aşırı fiyat artışlarının ve özel dengesizliklerin yaşanmadığı bir yıl olması da önemlidir.

Açıklanan bilgiler doğrultusunda, dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında, uygun endeks seçimine gidilmelidir. Çünkü; yapılan çalışma kapsamında, ülkenin dış ticaret yapısına göre, ticaret haddine uygun endeks seçilmelidir.

Dış ticaret hadlerine ilişkin endekslerin hesaplanmasında; Laspayres, Paasche ve Fischer yöntemleri geçerlidir. Söz konusu yöntemlere ilişkin, baz dönemi ağırlıklı endekslerde Laspayres yöntemi, cari dönem ağırlıklı endekslerde Paasche yöntemi ve çapraz ağırlıklı endekslerde ise Fischer yöntemi kullanılmaktadır.

3.1. Laspayres Yöntemi

Bu yöntemde başlangıç yılı, ağırlık olarak alınmıştır. Laspayres yöntemine göre hazırlanan endeksler, baz yılında ekonominin mevcut durumunun devamı halinde, cari yıldaki değişim oranının ne olacağını vermektedir. Yani burada, baz yılındaki fiyat ve miktarlara göre cari yıldaki fiyat değişiminin oranı belirtilmektedir.

Eğer amaç, bir fiyat endeksi elde etmek ise, temel yıl miktarları ağırlık olarak kullanılır. Laspayres tipi fiyat endeksini (L_p), q_0 temel yıl miktarını, p_0 temel yıl fiyatlarını, P_n ise ticari yıl fiyatlarını göstermektedir. Buna göre, j malına ilişkin fiyat endeksi formülü şöyledir:

$$L_p = \frac{\sum_{j=1}^k P_{jn} \cdot q_{j0}}{\sum_{j=1}^k p_{j0} \cdot q_{j0}} = \frac{\sum P_n \cdot q_0}{\sum p_0 \cdot q_0}$$

Laspayres tipi fiyat endeksi, temel alınan yıldaki miktarlarının satın alınımının veya tüketiminin cari yılda kaç mal olacağını gösterirken; Laspayres tipi miktar endeksi ise, temel yıl fiyatları ile belirtildiğinde cari yılda temel yıla kıyasla, görelî değer artışının ne kadar olduğunu göstermektedir. Laspayres tipi miktar endeksi formülündeki temel yıl fiyatları ağırlık olarak kullanılmaktadır.

Laspayres tipi miktar endeksi formülünde; q_n : cari yılda satın alınan miktarı, q_0 :temel yılda satın alınan miktarı, p_0 : temel yıl fiyatlarını göstermektedir. Buna göre, Laspayres tipi miktar endeksi ise şöyledir:

$$L_q = \frac{\sum_{j=1}^k q_{jn} \cdot p_{j0}}{\sum_{j=1}^k q_{j0} \cdot p_{j0}} = \frac{\sum q_n \cdot p_0}{\sum q_0 \cdot p_0}$$

Laspayres tipi fiyat endeksi, başlangıç yılındaki miktarı satın alabilmek için bugün ne kadar daha fazla ödenmesi gerektiğini; Laspayres tipi miktar endeksi ise, başlangıç yılı fiyatları ile bugün ne miktarda mal satın alınabileceğini göstermektedir.

3.2. Paasche Yöntemi

Paasche yönteminde, cari yıl ağırlık olarak alınmıştır. Diğer bir deyişle, Paasche yöntemi, ağırlık olarak cari dönemdeki fiyat ve miktarların kullanıldığı bir ağırlıklı endeks türüdür. Paasche yöntemi ile, endeks mallarının cari fiyat ve miktarları ile baz yılındaki fiyatları arasında ilişki kurulmaktadır (Kumbaracıbaşı, 1976:82). Laspayres endeksinde olduğu gibi, temel dönem değerlerinin uzun süre ağırlık olarak kullanılması, bu ağırlıkların zamanla geçerliliğini kaybetmesine yol açmaktadır. Bu sakıncayı ortadan kaldırmak üzere, cari dönem ağırlıkları kullanılabilmeyle birlikte, cari ağırlığın her devrede yeniden hesaplanması zorunluluğu, pratikte Paasche endeksi formüllerinin çok az kullanılmasına neden olmaktadır.

Paasche endeksi formülleri de, fiyat ve miktar için olmak üzere iki türdür. Paasche tipi fiyat endeksi (P_p) formülünde; p_n : cari yıl fiyatını, q_n : cari yıl miktarını, p_0 : temel yıl fiyatını, q_0 : temel yıl miktarını göstermektedir. Buna göre belli bir j malı için Paasche tipi fiyat endeksi şöyle formüle edilmektedir:

$$P_p = \frac{\sum_{j=1}^k p_{jn} \cdot q_{jn}}{\sum_{j=1}^k p_{j0} \cdot q_{jn}} = \frac{\sum p_n \cdot q_n}{\sum p_0 \cdot q_n}$$

Paasche tipi miktar endeksi formülü ise şöyledir:

$$P_q = \frac{\sum_{j=1}^k q_{jn} \cdot p_{jn}}{\sum_{j=1}^k q_{j0} \cdot p_{jn}} = \frac{\sum q_n \cdot p_n}{\sum q_0 \cdot p_n}$$

3.3. Fischer Yöntemi

Fischer yöntemi, Laspayres ve Paasche tipi fiyat endekslerinin geometrik ortalamasına dayanan bir fiyat endeksi yöntemidir.

Genel olarak bir ülkenin ihraç ettiği malların fiyatlarının artması, ithal ettiği malların fiyatlarının sabit kalması, daha ağır bir tempoda artması ya da azalması, ülkenin ticaret hadlerinin lehine gelişmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, ithal malları için artık daha az ihraç malı ödenecektir.

Laspayres fiyat endeksleri, fiyat artışlarını olduğundan fazla, buna karşılık Paasche fiyat endeksleri ise, fiyat artışlarını olduğundan az gösterdikleri için sistematik hata içermektedir. Bilindiği gibi, temel yıla göre, fiyatı yükselen maddelerin talebi muhtemelen azalırken, fiyatı düşen maddelerin talebi ise muhtemelen artacaktır. Laspayres fiyat endeksi, hesabında temel yıl miktarları tartı kabul edildiğinden, temel yıla göre fiyatları yükselen maddelere

olduğundan fazla, fiyatları düşen maddelere ise olduğundan az tartı verilmiş olur. Bu durum, Laspayres fiyat endeksinin yukarıya doğru bir sistematik hata içermesine yol açar. Paasche fiyat endeksi hesabında, endeksi hesaplanan devrenin miktarları tartı kabul edilmekle, temel yıla göre fiyatı yükselen maddeler olduğundan az, fiyatları düşen maddeler ise olduğundan fazla tartılandırılmış olur. Dolayısıyla, Paasche fiyat endeksinin sistematik hatası aşağıya doğrudur.

Laspayres ve Paasche endekslerinin taşıdıkları bazı sakıncaları gidermek üzere, Irving Fischer tarafından bir endeks geliştirilmiş ve buna “ideal endeks” adı verilmiştir. İdeal endeks, Laspayres ve Paasche endekslerinin geometrik ortalamasıdır, dolayısıyla, bu iki endeks değerinin arasında bir değere sahiptir. Bu yönüyle ideal endeksin, gerçeğin üzerinde değerlere sahip Laspayres endeksi ve gerçeğin altında değerlere sahip Paasche endeksinde göre, gerçeği daha iyi temsil edebileceğini söylemek mümkündür.

Fischer tipi fiyat endeksi formülü, yukarıda söylendiği gibi, Laspayres ve Paasche tipi fiyat endekslerinin geometrik ortalamasını belirttiğine göre, şöyle formüle edilebilir:

$$P_f = \sqrt{L_p \cdot P_p}$$

$$P_f = \sqrt{\frac{\sum p_n \cdot q_0}{\sum p_0 \cdot q_0} \cdot \frac{\sum p_n \cdot q_n}{\sum p_0 \cdot q_n}}$$

3.4. Ticaret Hadlerinin Hesaplanmasında Kullanılan Endekslerin Genel Bir Karşılaştırması ve Değerlendirmesi

Bileşik fiyat endekslerinin yıllara göre hesaplanmasında, Laspayres, Paasche ve Fischer endekslerine ilişkin açıklama ve formüller yukarıda verilmiştir. Söz konusu endekslere ilişkin formüller şöyledir:

Laspayres Fiyat Endeksi:

$$L_p = \frac{\sum p_n \cdot q_0}{\sum p_0 \cdot q_0}$$

Paasche Fiyat Endeksi:

$$P_p = \frac{\sum p_n \cdot q_n}{\sum p_0 \cdot q_n}$$

Fischer Fiyat Endeksi:

$$P_f = \sqrt{L_p \cdot P_p} \quad P_f = \sqrt{\frac{\sum p_n \cdot q_0}{\sum p_0 \cdot q_0} \cdot \frac{\sum p_n \cdot q_n}{\sum p_0 \cdot q_n}}$$

Laspayres fiyat endeksi, “belli dönem fiyatları ile değerlendirildiklerinde temel yıldaki malların toplam değerindeki değişme ne kadardır?” sorusunu yanıtlamaya çalışırken; Paasche fiyat endeksi, “temel yılın fiyatları ile değerlendirilen mallar grubunun belli dönem değeri ne olur?” sorusuna yanıt aramaktadır.

Laspayres ve Paasche endekslerinin genel anlamda bir karşılaştırmasını yapacak olursak; uygulamada genel kabul gören yöntem, Laspayres yöntemidir. Bunun nedeni, endeksi hesaplanacak her yıl için üretilen veya satılan malların miktarının belirlenmesinin çok güç olmasıdır. Laspayres yönteminde miktar, bir kez temel alınan yılda (baz yılda) saptanmaktadır. Bu da, endeksin hesaplanmasını kolaylaştırmaktadır. Aksi takdirde, fiyatların ayrı ayrı ele alınarak hesaplanması güçlüğü söz konusudur.

Laspayres ve Paasche tartılı bileşik fiyat endekslerinin tartılarının farklı olması, doğal olarak, aynı malların bileşik fiyat endekslerinin farklı sonuçlar vermesine neden olmaktadır. Laspayres tartısında, temel yıl miktarları kullanıldığı için, temel yıldan uzaklaştığında, tartı önemini kaybetmektedir. Paasche endeksinde ise, tartılar sürekli değişim içerisindedirler. Her dönemin endeksinde, miktarlar değişmektedir. Fiyat değişimlerini yansıtması gereken endekslerin, miktar değişmelerini içermesi bir sakınca olarak kabul edilmektedir. Sabit özellik taşıyan Laspayres tartısının temel yıl eskidikçe önemini yitirmesi gibi bir sakıncasına karşılık, Paasche tartısının sürekli değişmesi gibi bir sakıncası söz konusudur.

Paasche endeksi, tartısının hesaplanma güçlüğü nedeniyle, uygulamada fazla kabul görmemektedir. Laspayres endeksi birçok ülkede, zayıf yönünü oluşturan tartısının eskimesine fırsat verilmeden, yani temel yılı yakın bir yıla çekmek suretiyle yaygın olarak kullanılmaktadır.

Birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de fiyat endekslerinde ve dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında Laspayres yöntemi kullanılmaktadır.

4. DIŞ TİCARET HADLERİ ÜZERİNE TEORİK ÇALIŞMALAR

Dış ticaret hadleri konusunda, hammadde ve tarımsal ürün ihracatçısı gelişmekte olan ülkeler ile sanayi ürünü ihracatçısı gelişmiş ülkelerdeki trend üzerine ampirik araştırmalar ve teorik tartışmalar bulunmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisini savunan Klasik iktisatçılara göre, dış ticaret hadlerinin, hammadde ve tarımsal ürün ihracatçısı gelişmekte olan ülkeler lehine değiştiğini savunmuşlardır (Goodman, 1968:70-75). Hans W. Singer ve Raul Prebisch isimli iktisatçılar ise; dış ticaret hadlerinin uzun dönemde, tarım ürünleri ve hammadde ihraç eden ülkeler aleyhine, sınai mallar ihraç eden ülkeler lehine gelişeceğini savunmuşlardır.

Dış ticaret hadlerinin seyri konusunda, iktisat yazınında iki farklı görüş bulunmaktadır (Appleyard , Field, 1992: 781-787). Bu görüşlerden ilki; klasik iktisatçıların savunduğu, dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler lehine gerçekleşeceği yönündeki görüştür. Diğer görüş ise, Singer-Prebisch tezi olarak

iktisat yazınına kazandırılan ve dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler aleyhine gerçekleşeceği yönündeki görüştür.

4.1. Dış Ticaret Hadlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler Lehine Olacağı

Tezi

Klasik İktisatçılar, dış ticaret hadlerinin uzun dönemde, daha çok hammadde ve tarımsal ürün ihracatçısı olan gelişmekte olan ülkelerin lehine ve dolayısıyla sanayi ürün ihracatçısı gelişmiş ülkelerin aleyhine olacağını öne sürmüşlerdir. Söz konusu tezlerini iki görüşe (argümana) dayandırmışlardır:

➤ David Ricardo tarafından ortaya atılan ilk görüşe göre; tarımsal ürün üretiminde, azalan verimler yasası nedeniyle, üretimin yeteri kadar arttırılamaması sonucu, uzun dönemde tarımsal ürün fiyatları, üretiminin arttırılması mümkün olan endüstriyel ürün fiyatlarından daha hızlı artacaktır. Ticaret hadleri, tarımsal ürün üreten ülkeler lehine gelişecektir. Bu görüş, daha sonra Alfred Marshall ve 1920 yılında da J.M. Keynes tarafından da benimsenmiştir.

➤ İkinci görüş; John Stuart Mill'in, uluslararası değişimde fiyatların, karşılıklı talep yasasına dayalı olarak oluşması sonucuna dayandırılan görüşüdür. Bu görüşe göre, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere satın aldıkları tarımsal ürünlere olan talepleri yoğun olduğundan, tarımsal ürün fiyatları, sınai malların fiyatlarına göre daha yüksek olacaktır. Dolayısıyla, sınai mallar ihracatçısı gelişmiş ülkeler, tarımsal ürünler ihracatçısı gelişmekte olan ülkelere yaptıkları ticaretle, dış ticaret hadleri, gelişmiş ülkelerin lehine olacaktır.

Ticaret hadlerinin, uzun dönemde, gelişmekte olan ülkelerin lehine gelişeceğini savunan görüşe göre, fiyat endeksleri, sanayi mallarının kalitesinde meydana gelen değişimleri de yansıtmayacak ve bu da tarımsal ürün ihracatçısı ülkeler lehine gelişecektir. Ayrıca, ticaret hadlerini sadece görünür ticaret hesabına dayanarak bulmak yeterli değildir. Çünkü cari hesap kalemleri, görünür ve görünmeyen kalemleri de kapsamaktadır. Görünmeyen kalemler içinde yer alan ulaştırma masrafları, uzun dönem borçlarının faizleri, doğrudan doğruya yapılan yatırımlardaki kar transferlerinin azalma göstermesi de, ticaret hadlerinin tarımsal ürün ve hammadde ihracatçısı gelişmekte olan ülkelerin lehine dönmesine neden olabilir.

4.2. Dış Ticaret Hadlerinin Gelişmekte Olan Ülkelerin Aleyhine Olduğu Görüşü: Singer-Prebisch Tezi

Dış ticaret hadlerinin, uzun dönemde tarımsal ürün ihraç eden ülkeler lehine gelişmekte olduğunu savunan görüşe; bu görüşün ilk savunucuları olan Alman iktisatçısı Hans Singer ve Latin Amerikalı iktisatçı Raul Prebisch'in adlarından dolayı Singer-Prebisch tezi denmektedir.

Genelde dış ticaret hadlerinin uzun dönemde izlediği seyir konusunda yapılmış olan çalışmalar bulunmaktadır. Prebisch ampirik çalışmasında; birçok

gelişmekte olan ülke için fiyat endeksleri mevcut olmadığı için, 1870-1938 dönemine ilişkin olarak İngiltere'nin ticaret hadlerini kullanmıştır. Prebisch çalışmasında, İngiltere ticaret hadlerinin bu dönem içerisinde düzenli olarak arttığını ortaya koymuştur. 1870 yılı baz yıl olarak seçildiğinde, 1938 yılı için ticaret hadlerini 170 olarak hesaplamıştır (Prebisch, 1959:262). Aynı dönemde, gelişmekte olan ülkelerde bu oranın sürekli olarak azaldığını görmüştür (Chacholiades, 1990: 135).

Singer ve Prebisch'in çalışması, Birleşmiş Milletler'in bir yayınında şöyle ortaya konmuştur: "19. Yüzyılın ikinci yarısından İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde, hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarında, sanayi ürünleri fiyatlarına oranla devamlı olarak bir azalma eğilimi vardır. Ortalama olarak belli bir miktar tarımsal ürün ihracatı, bu dönemin sonunda, dönem başında aldığı kadar ancak %60'ını satın alabilmektedir" (Singer, 1950: 473-485).

1950'lerde Raul Prebisch, Hans Singer ve Gunnar Myrdal gibi ekonomistler, özellikle tarım ürünleri ve hammadde ihraç eden üçüncü dünya ülkelerinin ticaret hadlerinin sistematik bir şekilde azaldığını görmüşlerdir. Azalan dış ticaret hadlerinin söz konusu ülkeler için bir anlamı da, aynı miktardaki sanayi mallarını gelişmiş ülkelere alabilmek için daha fazla ihracat yapmalarının gerekliliğidir (Chacholiades, 1990:131-132).

C.P.Kindleberger, A.H.Imlah tarafından 1876-1933 dönemine ilişkin olarak yapılan çalışmalarda, dış ticaret hadlerinin dünya ticaretinde hammadde ve tarımsal ürünler aleyhine değiştiği ve aynı dönemde İngiltere'nin ticaret hadlerinin olumlu gelişme gösterdiği görülmüştür (Kindleberger, 1956:342).

Arthur Lewis'in hammadde ve tarımsal ürünler ile sanayi ürünleri arasında 1870-1950 dönemini kapsayan bir çalışmasında, dış ticaret hadlerinin dönem boyunca genel olarak kötüleştiği ve gelişmekte olan ülkelerin ihraç ürünlerini oluşturan hammadde ve tarımsal ürünler aleyhine bir gelişim gösterdiği sonucuna varılmıştır (Lewis, 1952: 114-121).

Ticaret hadlerinin devamlı olarak hammadde ve tarımsal ürün ihracatçısı gelişmekte olan ülkeler aleyhine bir seyir izlemesi karşısında Raul Prebisch ve Hans Singer, ticaret hadlerinde söz konusu aleyhte değişimin önüne geçilmesi gereği üzerinde durmuşlardır.

Singer-Prebisch tezi, gelişmekte olan ülkelerin 1960'larda yaygın olarak ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi uygulama nedenlerinden birisidir. Özellikle Latin Amerikalı ünlü iktisatçı R.Prebisch, az gelişmiş ülkelere, dış ticaret hadlerindeki bozulmanın zararlarından kaçınmak için, yoğun dış koruyuculuğa dayalı sanayileşme politikaları izlemelerini önermiştir (Seyidoğlu, 1998: 396-397).

Singer-Prebisch tezinde, ticaret hadlerinin az gelişmiş ülkeler aleyhine dönmesine neden olan faktörleri, üç grupta toplamaktadır. Bunlar, talep ile ilgili faktörler, arz ile ilgili faktörler ve ekonominin esnekliği ile ilgili faktörlerdir.

4.2.1. Talep ile İlgili Faktörler

Talep ile ilgili etkiler arasında; gelişmiş ülkelerin zenginleştikçe az gelişmiş ülkelere gelen gıda maddelerine nispeten daha az talepte bulunması, az gelişmiş ülkelerin ihrac ettiği doğal hammaddelerin yerine yapaylarının geçmesi, gelişmiş ülkelerin kendi tarım kesimlerini korumak amacıyla aldığı önlemler sayılabilir (Seyidoğlu, 1998: 397).

Talep ile ilgili ilk faktör; *gıda maddeleri talebinin azalmasıdır*. Az gelişmiş ülkelerin ihracatı içerisinde, gıda maddeleri başta olmak üzere tarım ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Gıda maddeleri talebinin gelir esnekliğinin düşük olması nedeniyle, söz konusu mallara olan talep, gelir artışı oranında artmamaktadır. Engel Yasasına göre, gelir arttıkça gıda maddelerine yapılan harcamaların payı azalır. Buna karşılık, az gelişmiş ülkelerde sanayi malları talebi, hammadde ve tarımsal ürün talebinden çok daha şiddetli büyüme eğilimindedir. Demek oluyor ki, gelişme ile birlikte, sanayileşmiş ülkelerde az gelişmiş ülkelerin mallarına yönelik talep artışı yavaşlamaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde sanayi ürünleri talebi, gıda ürünleri talebinden çok daha hızlı büyüme eğiliminde olması, ilk olarak Engel Yasalarına (sanayi ürünleri talebinin gelir esnekliğinin gıda ürünlerine göre daha yüksek olması), ikinci olarak da teknolojik gelişmeler sonucu daha az hammadde kullanılmasına bağlanabilir (Chacholiades, 1990:132-134).

Az gelişmiş ülkelerde gelir artışlarına bağlı ithalat talebi, söz konusu ülkelerin kendi ihrac mallarına olan taleplerinden daha hızlı yükselir. Tüketim yapısının bu şekilde değişmesi ise, ticaret hadlerini, gıda maddeleri ihrac eden ülkeler aleyhine çeviren bir faktördür (Halil Seyidoğlu, 1999:800).

Ülkelerin sanayi mallarına olan talebin, tarımsal ürün ve hammaddelere olan talepten hızlı büyümesini belirten talep faktörleri kavramına karşı çıkılan üç karar vardır (Chacholiades, 1990:133-135):

➤ Az gelişmiş ülkeler kavramı ile hammadde ve tarım ürünleri ihracatı özdeş değildir. Sadece, hammadde ve tarım ürünleri ihracatını az gelişmiş ülkeler değil, diğer ülkeler de yapmaktadır. Örneğin, G.Kore ve Tayvan, radyo ve otomobil gibi sanayi ürünleri ihrac ederken, Amerika, Kanada ve Avustralya gibi ülkeler ise, önemli gıda ihracatçısı ülkelerdir.

➤ Sanayi ürünlerinin arzı, gelişmiş ülkelerde önemli bir büyümeyi gerçekleştirmiştir. Bundan dolayı, sanayi mallarının fiyatının önemli artışı, talep yönünü belirten hammadde ve tarım ürünlerinin sanayi mallarına oranla düştüğü tezini desteklemeyecektir. Sanayi ürünlerinin fiyatı, hem arz hem de talep tarafından belirlenmektedir.

➤ Teknik süreç, devamlı olarak yeni ürünler ve yeni üretim teknikleri ortaya çıkarmaktadır. Teknolojik yenilikler, bir yandan doğal hammaddeler yerine yapay hammaddeleri ikameye imkan verirken; öte yandan hammaddelerin, diğer maddelerin üretiminde kullanılan miktarını azaltmaktadır. Örneğin; düşük maliyetli sentetik lastiğin üretilmesi, doğal lastiğin kullanımını

azaltmaktadır. Dolayısıyla teknolojik yenilikler, özellikle tarımsal ürün ve hammaddelere talep artışını teşvik etmemektedir.

Talep ile ilgili ikinci bir faktör; *doğal hammaddelerin yerine yapaylarının geçmesidir*. Doğal hammaddelerin yerine kullanılmak üzere yapaylarının icat edilmesi ve hurda metallerin toplanıp yeniden kullanımı, az gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği doğal hammaddelerin talebini azaltmakta ve fiyatlarının düşmesine yol açmaktadır.

Talep ile ilgili üçüncü bir faktör de, *gelişmiş ülkelerde tarım kesimini koruyucu önlemlerdir*. Gelişmiş ülkelerin çoğunda gerek siyasal gerekse ekonomik açıdan çiftçi kesimini korumak amacı ile tarım ürünlerinin ithaline önemli kısıtlamalar getirilmiştir. Ayrıca, gelişmiş ülkelerde, ileri teknolojiler kullanılarak ve yüksek verimlilik sağlanarak tarımsal ürün ihtiyaçlarını kendileri üretmek yoluna gitmektedirler. Gelişmiş ülkelerdeki tarımsal ürün üretimini teşvik ve söz konusu ürünlerin ithaline getirilen koruyucu tedbirler ve kısıtlamalar, az gelişmiş ülkelerin rekabetini kırmaktadır. Az gelişmiş ülkeler açısından söz konusu durum, ihraç mallarına olan talebi de daraltmaktadır.

Talep ile ilgili faktörlerin yanı sıra, ticaret hadlerinin az gelişmiş ülkeler aleyhine dönmesine neden olan arz ile ilgili faktörler de bulunmaktadır.

4.2.2. Arz ile İlgili Faktörler

Arz ile ilgili faktörler, teknolojik yenilikler sonucu arzın artmasının ve sendikalar gibi fiyat arttırıcı öğelerin bulunmamasının az gelişmiş ülkelerin ihraç ürünlerinin fiyatlarını aşağıya çekmesi şeklinde kendini gösterir (Prebisch, 1973:13-18).

Arz ile ilgili ilk faktör, *teknolojik yenilikler ve faktör artışlarıdır*. İhraç kesiminde ortaya çıkan yenilikler, tarımsal ürünlerin arzını bollaştırarak ihracat fiyatlarını düşürür. Ayrıca, üretim faktörlerindeki özellikle işgücündeki hızlı artışlar, emek-yoğun ihraç mallarının üretimini genişleterek fiyatların düşmesine yol açabilir.

Arz ile ilgili ikinci bir faktör de, *tekelci kuruluşların varlığı yönünde oluşan piyasa aksaklıklarıdır*. Gelişmiş ülkelerde teknik süreç, düşük fiyatlara yol açmayacaktır. Şöyle ki, oligopol piyasalar gibi sanayi kesimindeki eksik rekabet piyasalarının daha yüksek karlılığı ile ya da güçlü işçi sendikalarına bağlı olarak yüksek ücretle çalışan işçiler nedeniyle bu karlılık, fiyatların düşmesine yansımayacaktır. Gelişmiş ülkelerde, yüksek ücret ve karların, söz konusu sendika ve kuruluşlarca alıkonulduğu savunulmaktadır. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin ihracat kesimindeki firmaların ileri derecede tekelleşmiş olmaları, onların yüksek fiyat uygulamalarını kolaylaştırmaktadır. Emek arzının bol olduğu gelişmekte olan ülkelerde de, bu kuruluşların ya hiç bulunmayışı ya da etkisiz olması dolayısıyla verimlilik artışları, ihraç mallarının ucuzlamasıyla sonuçlanmaktadır. Teknik süreçle fiyatların düşmesi bağlamında, üretim faktörlerine ödenen paylar aynı kalacaktır. Böylece, gelişmiş ülkeler, hem üretim kazançlarından hem de gelişen ülkelerdeki bu durumdan fayda

sağlayacaktır. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkenin ticaret hadleri, zaman içerisinde düşmektedir.

4.2.3. Ekonomilerin Yapısal Esnekliği

Singer-Prebisch tezinde, ticaret hadlerindeki bozulmanın etkilerinden kaçınmayı engelleyen üçüncü bir faktör olarak yapısal esneklikler üzerinde durulmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde, ekonominin yapısal esnekliği çok düşüktür. Eğer bir ekonomide ihracat fiyatlarındaki düşme karşısında, kaynaklar ihracat kesiminden yurtiçi kesimlere kolay bir biçimde aktarılabilirse, fiyatlardaki düşüş en az ekonomik zararla atlatılabilir. Fakat, az gelişmiş ülkelerde ekonomik yapı, genellikle çok katı olduğundan uğranılacak kayıplar da o derece büyük olmaktadır.

Konuyla ilgili olarak yapılan açıklamalar değerlendirildiğinde, gelişmekte olan ülkelerin ihraç etmiş oldukları tarımsal ürünlere olan dış talep esnekliğinin 1'den büyük bir değer alması ve söz konusu ülke ekonomilerinin yapısal esneklikten yoksun bulunması, dış ticaret hadlerinin adı geçen ülkeler aleyhine gelişmesine neden olmaktadır. Söz konusu gelişme sonucunda, gelişmekte olan ülkelere doğru uluslararası gelir akışı doğmakta ve bu durum gelişmekte olan ülkelerin satın alma güçlerini azaltarak kalkınma çabalarını büyük ölçüde kısıtlamaktadır (Karluk, 1991:149-150).

Dış ticaret hadleri konusunda, iktisatçılar tarafından yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar, sonuçlarına göre gruplandırılarak değerlendirildiğinde, varılan ortak sonucun az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin temel ihraç ürünlerini oluşturan hammadde ve tarımsal ürünlere ilişkin ticaret hadlerinin azalış yönünde olduğu belirtilebilir. Diğer bir deyişle dış ticaret hadleri, uzun dönemde tarımsal ürün ihraç eden az gelişmiş ülkeler aleyhine gelişmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi petrol krizi vb. dönemine ilişkin bazı dönemlerde, ticaret hadlerine dair Singer-Prebisch tezinde yapılan genelleme dışına çıkılabilmekle birlikte, bu durumlar çok istisnai ve özel durumlar için geçerlidir. Genel anlamda bir değerlendirme yapacak olursak, Singer-Prebisch tezinde belirtildiği üzere, dış ticaret hadleri uzun dönemde, tarımsal ürün ve hammadde ihracatçısı az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler olarak tanımlanan ülkeler aleyhine bir seyir izlerken, sanayi ürünü ihracatçısı gelişmiş ülkeler lehine gelişmektedir.

5. TÜRKİYE'NİN 1980-2008 DÖNEMİ DIŞ TİCARET HADLERİ

Dış ticaret hadleri kavramlarından mal değişimine dayanan ticaret hadlerinin hesaplanarak yorumlanması önemlidir. Bu açıdan, net değişim ticaret hadlerinin (NDTH), gayri safi (brüt) değişim ticaret hadlerinin (GSDTH) ve gelir ticaret hadlerinin (GTH) Türkiye için hesaplanarak yorumlanması önem kazanmaktadır. Çalışmada, 1980-2008 dönemine ilişkin Türkiye'nin mal değişimine dayanan ticaret hadlerinin hesaplanabilmesi açısından, 1989 yılı baz

alınarak Türkiye'nin ihracat ve ithalat fiyat endeksleri ile ihracat ve ithalat miktar endeksleri hesaplanarak düzenlenmiştir.

Tablo - 1: 1980-2008 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Hadleri (1989=100)

<i>Yıllar</i>	<i>Px</i>	<i>Pm</i>	<i>Qx</i>	<i>Qm</i>	<i>NDTH</i>	<i>GSDTH</i>	<i>GTH</i>
1980	34.08	45.63	45.87	107.17	74.83	244.10	34.45
1981	38.52	50.75	71.15	124.31	76.06	186.39	53.95
1982	39.14	50.90	89.24	122.13	76.90	140.99	68.70
1983	39.56	47.33	96.33	145.44	83.70	155.14	81.41
1984	42.24	45.50	118.66	216.91	92.92	184.62	110.38
1985	86.16	88.14	68.81	122.17	97.80	178.10	66.97
1986	81.83	76.02	70.24	148.78	107.83	213.70	75.71
1987	85.65	78.54	82.31	186.86	108.99	232.03	89.84
1988	92.39	84.37	100.40	166.25	109.58	170.74	109.70
1989	102.45	102.09	98.51	121.11	100.38	124.57	99.24
1990	114.51	109.28	102.98	179.23	105.16	179.17	107.37
1991	112.47	109.39	108.22	162.24	102.77	150.38	111.31
1992	115.01	109.38	115.42	181.74	105.24	157.68	121.63
1993	112.57	101.06	121.96	242.92	111.42	201.55	135.38
1994	109.99	104.14	148.33	181.41	106.21	125.19	155.79
1995	123.90	121.68	157.79	234.68	101.81	148.17	160.66
1996	118.40	114.32	173.03	303.69	103.59	176.13	179.06
1997	112.79	104.36	196.47	375.34	108.09	190.80	212.11
1998	108.23	100.09	215.56	365.97	108.16	169.89	233.20
1999	100.90	94.58	222.06	361.46	106.82	162.67	236.02
2000	96.51	98.86	247.03	479.62	97.64	193.71	241.07
2001	94.08	98.57	301.93	360.57	95.44	120.22	288.12
2002	92.32	97.35	349.91	436.04	94.88	124.38	331.60
2003	101.61	105.06	427.04	581.42	96.70	135.55	413.36
2004	117.79	118.25	491.08	735.52	99.66	150.02	488.81
2005	123.64	124.07	539.66	811.78	99.66	150.41	537.44
2006	127.96	134.80	605.74	880.32	94.99	145.77	574.67
2007	124.21	127.17	580.03	852.63	97.69	148.08	566.54
2008	125.37	129.38	596.14	827.74	96.90	138.85	577.66

Kaynak: TÜİK ve DTM verilerinden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

Çalışmada, bu aşamada, hesaplanan endeks değerlerine bağlı olarak, 1980-2008 döneminde Türkiye'nin net değişim ticaret hadleri, gayri safi değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadlerinin hesaplanması ve bulunan sonuçların yorumlanması önem kazanmaktadır.

Tablo-1'de verilen değerleri değerlendirecek olursak, 1980 yılı sonrasında uygulanan dışa açık sanayileşme stratejisi ile dışa açık bir dış ticaret politikası izleyen Türkiye'de ihracat ve ithalat miktarlarının artışını ifade eden ihracat miktar endeksi ile ithalat miktar endeksinin özellikle 1980'li yılların sonlarında belirgin bir artış gösterdiği görülmektedir. İhracat miktar endeksi ile ithalat miktar endeksinin 1980'li yılların sonlarında gösterdiği artış, Türkiye'nin bu dönemde dış ticaret bilançosunun önceki yıllara göre belirgin bir artış gösterdiğinin ifadesidir.

Tablo-1'de verilen değerlere göre, Türkiye'nin 1980-2008 dönemine ilişkin ihracat ve ithalat fiyat endekslerini yorumlayacak olursak, genel anlamda denilebilir ki; Türkiye'nin ihraç ve ithal ürünleri fiyat endeksi, 1995 yılı ile 2005-2008 döneminde en yüksek düzeyine ulaşmıştır.

Türkiye'nin 1980-2008 dönemine ait ihracat miktar endeksleri için, genel olarak, Türkiye'nin ihraç ürünleri miktarının, son yıllar itibariyle belirgin bir artış gösterdiği söylenebilir. Türkiye'nin 1980-2008 dönemine ilişkin ithalat miktar endekslerini değerlendirecek olursak, genel anlamda denilebilir ki; Türkiye'nin ithal ürünleri miktarında, yıllar itibariyle bir artış trendi görülmektedir. İhracat ve ithalat miktar endekslerinin yıllar itibariyle değişimi incelendiğinde, genel olarak meydana gelen değişimin artış yönlü olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin ihracat performansının 1980-2008 döneminde miktar ve fiyat endeksleri çerçevesinde incelenmesi, ilginç sonuçları beraberinde getirmektedir. 1989 yılı bazlı dış ticaret endeksleri incelendiğinde ortaya çıkan sonuç, 1996 yılından itibaren 2002 yılının sonuna değin ihraç fiyatlarında gerileme, buna karşılık aynı dönemde miktarlarda sürekli ve önemli ölçüde bir yükselme olduğudur. Bu durum, Türkiye'nin fiziki anlamda daha fazla mal ihraç etmesine rağmen, bu mal miktarından sağladığı gelirin giderek azalması, gerçekleştirdiği ihracat artışına, ihracat birim fiyatlarını düşürmesi sonucunda ulaştığı anlamına gelmektedir. 2002 yılından günümüze kadar olan dönemde ise, ihracat miktarında artış devam ederken, ihracat fiyatlarındaki düşüş trendi tersine dönmüş ve yükselişe geçmiştir.

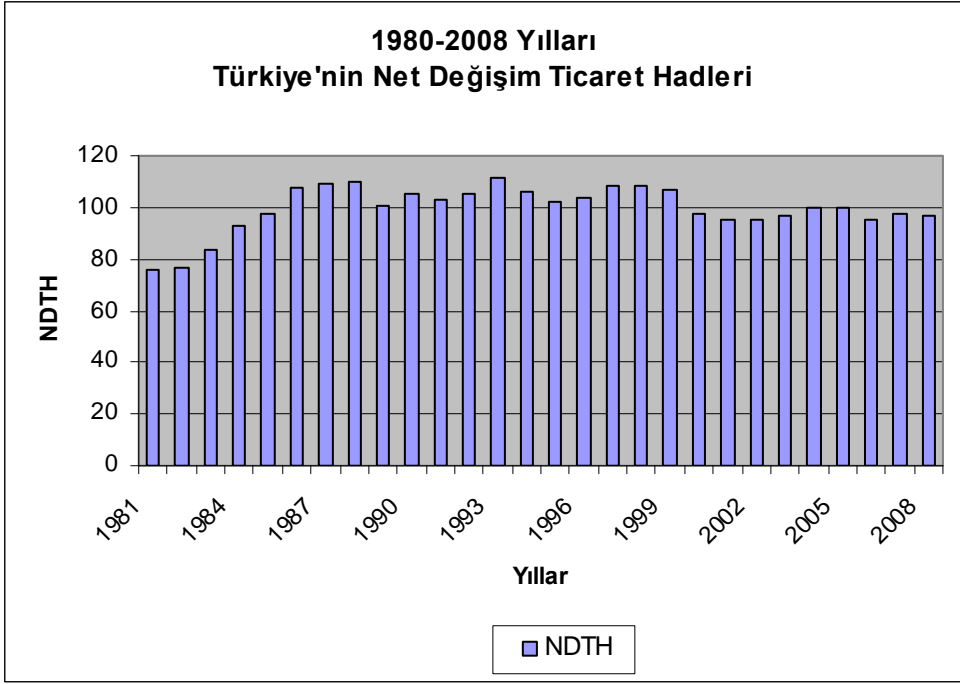
İhracat fiyatlarındaki azalma, 2000 yılında % 4,3, ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında % 2,6, 2002 yılında ise % 1,8 düzeyinde gerçekleşirken, 2002 yılının son çeyreğinde fiyatlardaki düşüş trendi kırılarak, % 4,9 oranında artmıştır. Bu dönemden itibaren ihracat fiyatlarındaki artış devam etmektedir. 2003 yılı genelinde ihracat fiyatlarındaki artış % 10,1, 2004 yılında ise % 15,9 olmuştur. 2005-2008 döneminde ise ihracat fiyatları aynı düzeyde seyretmektedir.

Ayrıca, Türkiye'nin ihracatında önemli olan, özellikle tekstil ve demir-çelik gibi ürünlerin dünya fiyatlarında, 1997 yılından itibaren, Uzak Doğu Asya ve Rusya krizleri nedeniyle önemli düşüşler görülmüştür. 2001 yılı başında yaşanan yüksek oranlı devalüasyonun da etkisiyle, Türkiye'nin ihraç fiyatları dünya fiyatları seviyesinden daha hızlı düşmüştür.

Türkiye'nin ithalat fiyat endeksi incelendiğinde, 1980-2008 dönemine ilişkin olarak dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. 1995 yılında 121,68 ile en yüksek seviyesine ulaşan ithalat fiyatları 2002 yılına kadar sürekli düşüş göstermiştir. Bu düşüş trendi, 2003 yılından itibaren yerini yükselişe bırakmıştır. Aynı dönemde, dünyadaki fiyat düşüşleri, ithalat fiyatlarında 1996-2002 döneminde yaşanan düşüşü de açıklamaktadır. 2003 yılından itibaren ise, ithalat fiyatları Türkiye'nin dünya ticareti içerisindeki artan talebine paralel olarak yükselmeye başlamıştır.

İthalat miktar endeksi ise, genel olarak Türkiye ekonomisindeki dalgalanmalara paralel bir seyir izlemiştir. Ekonominin küçüldüğü 1999-2001 yıllarında ithalat miktarı düşerken, ekonomik büyümenin görüldüğü yıllarda ithalat miktarında artış görülmüştür. 2002 yılında ithalat fiyat endeksinde önemsiz de olsa bir azalış (% 1,2) yaşanmasına rağmen, ithalat miktarının önemli oranda (% 21) artmış olması dikkat çekmektedir. Bu durum, 2000 Kasım ve 2001 Şubat aylarında yaşanan krizler sebebiyle daralma sürecine giren ekonominin 2002 yılında yeniden canlanma sürecine girdiğinin belirtisi olarak yorumlanabilir. Karar birimlerinin geleceğe yönelik beklentilerinin olumluya dönmesi, ithalat miktarındaki artışta önemli bir etken olmuştur. Ayrıca, Türk Lirasının yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanmış olması da, bu dönemde ithalat miktarını etkileyen diğer önemli bir gelişmedir. 2003 ve 2004 yılının genelinde, ithalat miktarındaki hızlı artışın devam ettiği gözlenmektedir. 2008 yılında Türk Lirasının yabancı paralar karşısında yaşadığı reel değer kaybı, ithalat miktarının düşmesine neden olmuştur. 2008 Krizi ile, Türkiye'nin yoğunlukla ihraç ettiği malların talebi gelir düşüşü nedeniyle azalırken, ithal ettiği malların talebi neredeyse değişmemektedir.

Türkiye'nin net değişim, gayri safi ve gelir ticaret hadlerine ilişkin hesaplanan değerler, yukarıdaki tabloda verilmiştir. Bulunan ticaret hadleri aşağıda şekillerle ayrı ayrı gösterilmiştir.

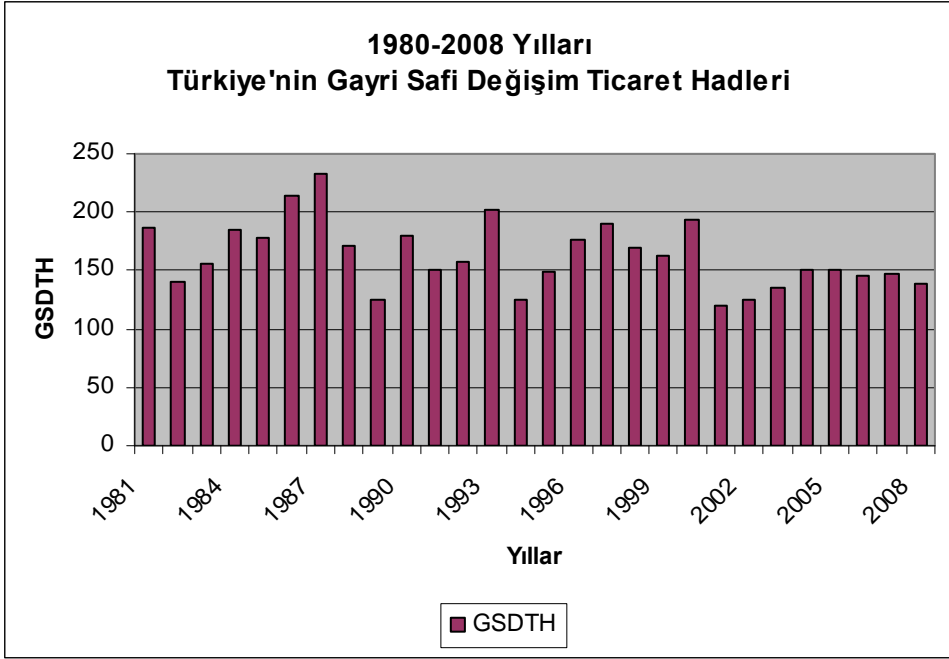

Şekil – 1: Türkiye'nin 1980-2008 Yılları Net Değişim Ticaret Hadleri

Kaynak: TÜİK ve DTM istatistiklerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Şekil-1'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin 1980-2008 döneminde net değişim ticaret hadleri, yaklaşık olarak 100 değeri düzeyindedir. Kriz yılları olan 1994, 2000, 2001 ve 2008 yıllarına ait net değişim ticaret hadleri, bir önceki yıla göre gerileme göstermiştir.

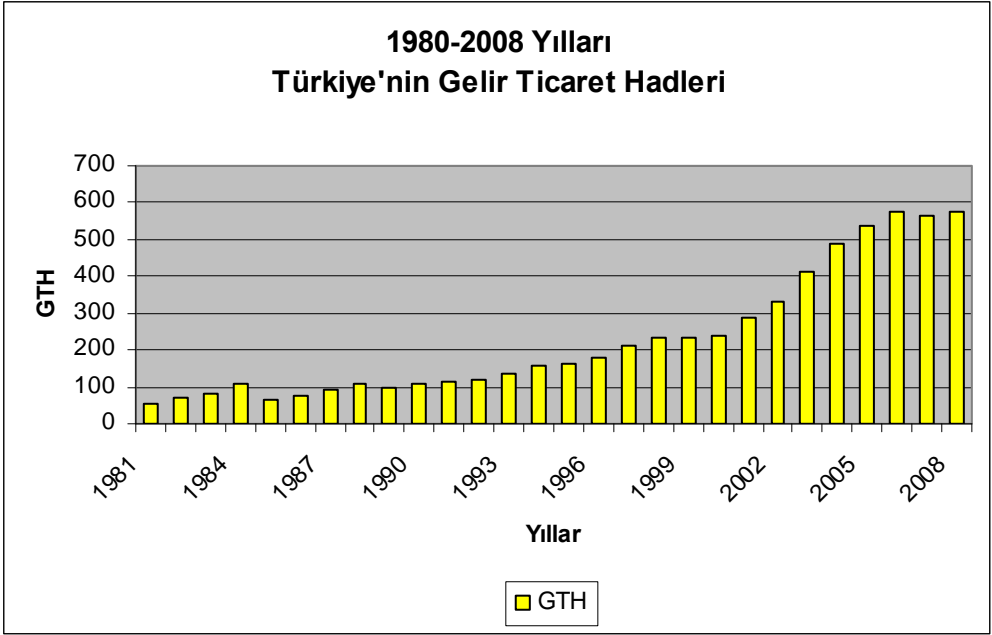
Türkiye'nin net değişim ticaret hadleri, Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisine entegre olduğu 1986 yılı sonrasında, 100'ün üzerinde değerler almıştır. 1987-1999 yılları arasında, diğer yıllara göre yüksek değerlere ulaşan net değişim ticaret hadleri değerleri, bu dönemden sonra bir düşüş göstererek 100'ün altında değerler göstermektedir. Yani Türkiye, 1999 yılından sonra fiyatlar bazında net değişim ticaret hadleri açısından dış ticaretten dezavantajlı çıkmaktadır. Türkiye'nin net değişim ticaret hadleri, söz konusu dönemde ülke aleyhine değişmiştir.

Şekil – 2: Türkiye'nin 1980-2008 Yılları Gayri Safi Değişim Ticaret Hadleri

Kaynak: TÜİK ve DTM istatistiklerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Şekil-2'de görüldüğü gibi, Türkiye'nin 1980-2008 döneminde gayri safi (brüt) değişim ticaret hadleri, genelde, 100 düzeyinin üzerinde olmakla birlikte, genel anlamda dalgalı bir seyir görülmektedir. Türkiye için söz konusu döneme ait olmak üzere hesaplanan gayri safi değişim ticaret hadleri, değerlendirilecek olursa; kriz dönemleri olan 1994, 2001 ve 2008 yıllarında, bir önceki yıla göre gerileme göstererek düşük değerler almıştır. Kriz yıllarına ilişkin olarak, söz konusu değer için denilebilir ki; Türkiye gerçekleştirdiği dış ticarete, bir birim ihraç malı karşılığında bir birimden daha az ithal malı elde edilebilmektedir. Bu duruma karşılık, genel olarak Türkiye'nin gayri safi değişim ticaret hadlerindeki artış, lehte bir değişimi göstermektedir.

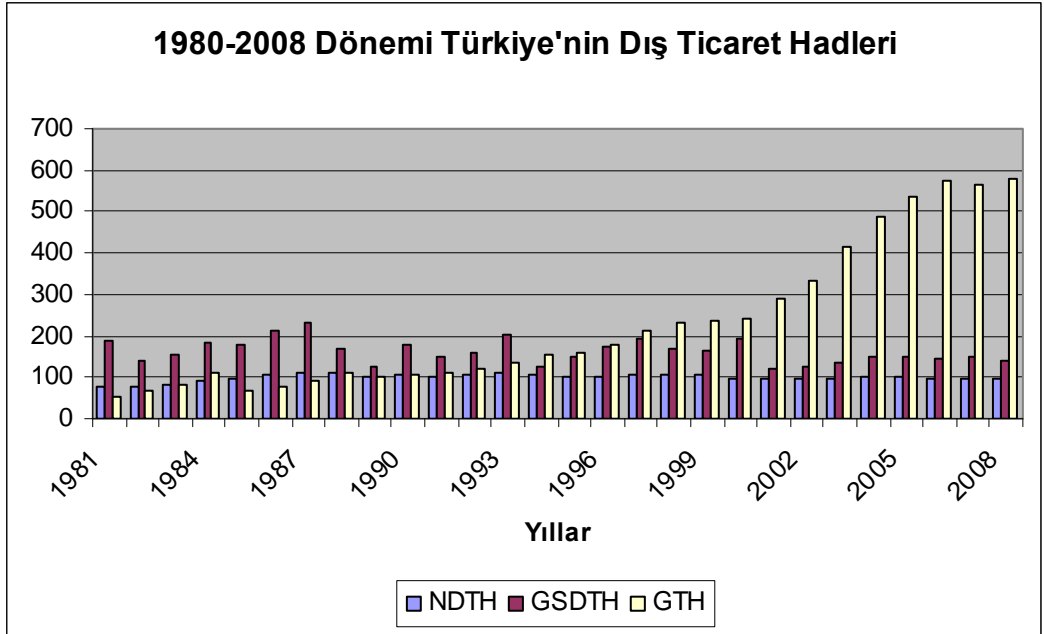

Şekil – 3: Türkiye'nin 1980-2008 Yılları Gelir Ticaret Hadleri

Kaynak: TÜİK ve DTM istatistiklerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Şekil-3'te görüldüğü gibi, Türkiye'nin 1980-2008 döneminde gelir ticaret hadleri, sürekli bir artış göstermektedir. Yani, Türkiye'nin söz konusu dönemde, net değişim ve gayri safi değişim ticaret hadlerinin genelde 100 değerine yakın değerler almasına ilave olarak, gelir ticaret hadlerinin sürekli ve hissedilir derecede arttığı görülmektedir. Türkiye ekonomisinde kriz yılları olan 1994, 2001 ve 2008 yıllarında net değişim ticaret haddi ile gayri safi değişim ticaret haddinde görülen bozulmalar, gelir ticaret hadleri ile giderilebilmiştir. Denilebilir ki, Türkiye, ihracat miktar artışı ile, dış ticaretten kazanç sağlamaktadır. Sonuç olarak, Türkiye'nin 1980-2008 döneminde, gelir ticaret hadleri olumlu yönde gelişme göstermiştir.

Şekil-4'te 1980-2008 dönemine ilişkin, mal değişimine dayanan ticaret hadleri birlikte verilmiştir.

Şekil – 4: Türkiye'nin 1980-2008 Yılları Dış Ticaret Hadleri

Kaynak: TÜİK ve DTM istatistiklerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

6. SONUÇ

1980 yılı sonrasında Türkiye, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinden, ihracata yönelik sanayileşme stratejisine geçmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin dış ticaret yapısı değişmiştir. Günümüzde, değişen dış ticaret yapısı kapsamında, ihracat; sanayi ürünleri ağırlıklı bir yapı oluştururken, ithalat ise, ara malı ağırlıklı bir yapıdadır.

Gerek ihracatın, gerekse ithalatın GSMH içerisindeki payı, 1980 yılından sonra hızla artmıştır. 1980 sonrasında uygulanan ihracata dayalı büyüme stratejisi ile birlikte ihracatın hacim olarak yüksek oranda artmasının yanı sıra, yapısında da büyük bir değişim gerçekleşmiştir. İhracatın yapısı, yüksek oranda sanayi ürünleri lehine değişmiştir. Söz konusu dönemde ithalatın yapısı, ara malı ithalatı ağırlıklı bir yapı göstermektedir. Türkiye'nin dış ticaret yapısını değerlendirdiğimizde, Türkiye'nin ihracatının ithalata bağımlı bir yapı taşıdığını söyleyebiliriz. Türkiye'nin ihracatının ithalata bağımlılığının nedeni, ihracatın ara malı ithalatına olan bağımlılığıdır. Türkiye'nin dış ticaretinin bölgesel yapısında, gerek ihracatın gerekse ithalatın %50'lik bir paya sahip olduğu görülmektedir. Yani, Türkiye'nin dış ticaretinde yarıya yakın payı, Avrupa Birliği ülkeleri oluşturmaktadır.

Çalışmada yapılan analizler sonucunda, 2001 ve 2002 yıllarında, net değişim ticaret hadleri ile gayri safi (brüt) değişim ticaret hadleri, 100

değerinden düşük değerler almıştır. 2001 yılında Türk Lirasında yaşanan kur ayarlaması neticesinde, Türkiye'nin dış ticaret yapısına bağlı olarak ithalat pahalalmış ve ara malı ithalatı gerçekleştirilememiştir. 2001 yılında ithalat, %24 oranında gerilemiştir. Günümüzde, Türkiye'nin ithalatının %70'ini oluşturan ara malının ithalinin yapılamayışına bağlı olarak, bu dönemde ülke ekonomisinde üretim gerçekleştirilememiş ve üretimde bir daralma olmuştur. Üretimdeki bu daralma neticesinde, 2001 ve 2002 yıllarında, ihracatın artış hızı %10 seviyesinde kalmıştır.

2008 Krizi kapsamında dünya ticaretinin %12 ile ciddi anlamda daralma göstermesi ile birlikte meydana gelen talep daralması ve Türkiye'nin dış ticaretinin yarıya yakın bölümünü gerçekleştirdiği AB ülkelerinin krizden daha fazla ve daha çabuk etkilenmesi, Türkiye'nin ihracatını olumsuz yönde etkilediğinden, dış ticaret hadlerini daha da kötüleştirmektedir. Bu durum, Türkiye'nin dış ticaret bilançosunu da daraltarak, Türkiye'nin 2008 yılına ilişkin net değişim ticaret haddi ile gayri safi değişim ticaret haddinin önceki yıllara göre gerilemesine neden olmuştur. Özellikle 1994, 2000, 2001 ve son yaşanan 2008 küresel krizi çerçevesinde, ticaret hadlerinin büyük oranlarda azaldığını söylemek mümkündür.

Türkiye'nin 1980-2008 yılları arasını kapsayan dönemde, dış ticaret hadleri analizi değerlendirildiğinde, net değişim ticaret hadleri ile gayri safi değişim ticaret hadlerinin 100 seviyesinde değerler aldığı görülmektedir. Gelir ticaret hadlerinin ise, sürekli ve yüksek oranda bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- APPLEYARD, Dennis R.& FIELD, Alfred. J. International Economics. Irwin Inc. Boston, USA, 1992.
- CHACHOLIADES, Miltiades. International Economics. Mc-Graw Hill Company, New-York, USA, 1990.
- D.P.T. Sayılarla Türkiye Ekonomisi Gelişmeler (1980-2001). Ankara, Ağustos-2002.
- D.P.T. Temel Ekonomik Göstergeler Eylül 2009. D.P.T. ISSN 1301-0824, Ankara, 2009.
- D.P.T. Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri. D.P.T. Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No:2512, Ankara, 2000.
- D.P.T. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. D.P.T. Özel İhtisas Komisyonu Raporu, ISBN 975-19-2593-2, Yayın No:2545, ÖİK:561, Ankara, 2000.
- D.T.M. Başlıca Ekonomik Göstergeler Mart-Nisan 2008. D.T.M. ISSN 1200-8196, Ankara, Mayıs 2008.
- D.T.M. Cumhuriyet Dönemimizde Dış Ticaretimiz (Gelişmeler, Yapı ve Rejim Değişikliği). D.T.M. Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Ekonomik Raporu, Yayın No:155, Ankara, Ekim 1998.
- D.T.M. Dış Ticaret İndeksleri ve Hadleri: Ocak-Haziran 2008. D.T.M. Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Raporu, Ankara, 2008.

- D.T.M. Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik Gelişmeler. Dış Ticaret Müsteşarlığı Raporu Sayı:4, D.T.M. Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Gn.Md. Ankara, Ekim-2000.
- D.T.M. Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticareti (Türkiye Dış Ticaret Stratejisi). D.T.M. Yayınlanmış Raporlar, Ankara, 2002.
- D.T.M. "1980-1999 Döneminde Komşu Ülkelerle Olan Ticaretimiz". Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik Gelişmeler, D.T.M. Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Gn.Md. Sayı:2, Ankara, Nisan 2000, ss.41-51.
- D.T.M. "2000 Yılında Ticaret ve Büyüme Potansiyeli Açısından Hedef Pazarlar". Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik Gelişmeler, D.T.M. Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Gn.Md. Sayı:4, Ankara, Ekim 2000, ss.53-62.
- D.T.M. "Döviz Kuru Politikaları". Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik Gelişmeler, D.T.M. Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Gn.Md. Sayı:6, Ankara, Nisan 2001, ss.52-69.
- DORRENCE, George S. "The Income Terms of Trade". The Review of Economic Studies, Vol.16, Oxford UK, 1949, pp.48-67.
- EĞİLMEZ, Mahfi. ve KUMCU, Ercan. Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması. Om Yayınevi, ISBN 975-6827-99-8, İstanbul, 2002.
- ERÇEL, Gazi. "Dış Ticaret Hadleri Ne Durumda?". Dünya Gazetesi, 26 Şubat 2003,s.9.
- GOODMAN, Seymour. Dış Ticaret ve Gelişme Hakkında Denemeler. Çev: A.Savaş Akat, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları Yayın No:1331, İstanbul, 1968.
- GÖKALP, Faysal M. "Liberalizasyon Sürecinde Türkiye'de Dış Ticaret Hadleri Trendi ve Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Gelir Etkisi". Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:15, Sayı:1, ISSN 1302-504X, İzmir, 2000, ss.49-65.
- I.M.F. World Economic Outlook, October-2001.
- KANEKO, Akihiko. "Terms of Trade, Economic Growth and Trade Patterns: A Small Open-Economy Case". Journal of International Economics, Vol.52, USA, 2000, pp.169-181.
- KARAKAYALI, Hüseyin. Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Değişimi. Genişletilmiş 3.Baskı, Emek Matbaacılık, Manisa, 2009.
- KARLUK, Rıdvan. Uluslararası Ekonomi. Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1991.
- KARLUK, Rıdvan ve ZILLIOĞLU, Osman. Uluslararası İktisat (3 Cilt). Anadolu Üniversitesi Yayın No:75 AÖF Yayın No:22, Ankara, Eylül 1987.
- KEPENEK, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan. Türkiye Ekonomisi. 9.Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1997.
- KIPICI, Ahmet.N. Terms of trade and Economic Fluctuations. The Central Bank of The Republic of Turkey, Discussion Paper No:9615, Ankara, June-1996.
- KINDLEBERGER, P. Charles. Terms of Trade for Primary Products, Natural Resources and International Development – The Terms of Trade A European Case Study. MIT and Wiley & Sons Inc., New-York, 1956.
- KOUPARITSAS, Michael. A. "North-South Terms of Trade: An Empirical Investigation". Federal Reserve Bank of Chicago Working Paper, WP No: 97-5, 1997, pp.1-26.
- KUMBARACIBAŞI, Onur. Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:103. Kalite Matbaası, Ankara, 1976.

- LEWIS, Arthur. "World Production, Prices and Trade 1870-1960". Manchester School of Economic and Social Studies, Vol.20, UK, May 1952, pp.105-133.
- LUTZ, Matthias. G. "A General Test of the Prebisch-Singer Hypothesis". Review of Development Economics, Blackwell Publishing, Vol. 3, No:1, 1999, pp. 44-57.
- LUTZ, Matthias. G. "Commodity Terms of Trade and Individual Countries' Net Barter Terms of Trade: Is There an Empirical Relationship?". O19- JEL Classification, University of St.Gallen-Switzerland, November 1997, pp.1-14.
- MALİYE BAKANLIĞI. 2003 Yıllık Ekonomik Rapor. T.C.Başbakanlık Basımevi, Ankara, Mayıs-2003.
- MENDOZA, Enrique.G. "The Terms of Trade, The Real Exchange Rate, and Economic Fluctuations". International Economic Review, Vol.36, No:1, February 1995, pp. 101-137.
- OCAMPO, José Antonio. & PARRA, Maria Angela. "The Commodity Terms of Trade and Their Strategic Implications for Development". International Trade, Economics Working Paper Archive at WUSTL, 2004, pp. 1-31.
- PERSSON, Anna. & TERASVIRTA, Timo. "The Net Barter Terms of Trade: A Smooth Transition Approach". WOPEC / Terms of Trade Working Paper in Economics and Finance, Wopec No:335, Stockholm School of Economics, September 1999, pp.1-30.
- PREBISCH, Raul. Kalkınma için Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru. Çev:Erden Öney, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayın No:344, Ankara, 1973.
- PREBISCH, Raul. "International Trade and Payments in an Era of Coexistence / Commercial Policy in The Underdeveloped Countries". The American Economic Review, Vol.49, Issue2, USA, 1959, pp.251-273.
- RAZIN, Assaf. Et al. "Trade Openness, Investment Instability and Terms-of-Trade Volatility". Journal Of International Economics, Vol. 61, 2003, pp. 285-306.
- SALVATORE, Dominick. International Economics. ISBN 0-13-858101-0, Fordham University Press, New-York USA, 1998.
- SAPSFORD, David. "Primary Commodity Prices and the Terms of Trade". The Economic Record (The Economic Society of Australia), Vol. 66, No: 195, 1990, pages 342-356.
- SEYİDOĞLU, Halil. Uluslararası İktisat. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları No:530, Eskişehir, 1998.
- SEYİDOĞLU, Halil. Uluslararası İktisat. Güzem Yayınları 13.Baskı, İstanbul, 1999.
- SEYMOUR, E. Haris. International and Interregional Economies. Tokyo Printing Co., Tokyo, 1957.
- SINGER, Hans W. "The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries". American Economic Review, Vol.40., Issue 2, USA, 1950, pp.473-485.
- TAN, G.K.Randolph. "Long Memory in Import and Export Price Inflation and Persistence of Shocks to the Terms of Trade". Econometric Society 2004 Far Eastern Meetings 732, August 2004, pp. 1-34.
- TAUSSIG, Frank William. International Trade. London, Mac Millian Co, 1927.
- T.C.M.B. Üç Aylık Ekonomik Bülten 2008-IV Ekim-Aralık. TCMB Yayınları ISSN 1300-4565, Ankara, 2009.
- T.Ü.İ.K. Dış Ticaret İstatistikleri Haber Bülteni 2009. Ankara, Ağustos-2009.
- T.Ü.İ.K. Ekonomik Göstergeler 2008-II. T.Ü.İ.K. ISSN 1305-3353, Ankara-2008.

- T.Ü.İ.K. İstatistik Göstergeler 1923-2007. T.Ü.İ.K. ISSN 1300-0535 Yayın No: 3206, Ankara, Aralık-2008.
- T.Ü.İ.K. Türkiye İstatistik Yıllığı 2008. T.Ü.İ.K. ISSN 0082-691X, Yayın No: 3248, Ankara, Mayıs-2009.
- T.Ü.İ.K. Türkiye İstatistik Yıllığı 2003. T.Ü.İ.K. ISSN 0082-691X, Yayın No: 2895, Ankara, Nisan 2004.
- T.Ü.İ.K. Türkiye İstatistik Yıllığı 1998. T.Ü.İ.K. ISSN 0082-691X, Yayın No: 2240. Ankara, Mayıs 1999.
- T.Ü.İ.K. Türkiye İstatistik Yıllığı 1994. T.Ü.İ.K. ISSN 0082-691X, Yayın No: 1720. Ankara, Şubat 1995.
- T.Ü.İ.K. Türkiye Ekonomisi 2004 İstatistik ve Yorumlar Ocak-Mart 2004. T.Ü.İ.K. ISSN 1300-1264, Ankara, Nisan 2004.
- T.Ü.İ.K. Türkiye ve Dünya Dış Ticareti (1994-2001). T.Ü.İ.K. ISSN 1300-9392, Yayın No: 2760, Ankara, Nisan 2003.
- VINER, Jacob. Studies in The Theory of International Trade. George Allen &Unwin Ltd., London, 1960.
- YILMAZ, Tomris. Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret Hadleri ile Ödemeler Dengesi İlişkisi. Marmara Üniversitesi Yayınları No:425, İstanbul, 1985.